

חסידות בפרשת השבוע פרשת ויחי

אמי: משל לבת מלך שהריחה ציקי קדירה,³ אם
תאמר - יש לה גנאי, לא תאמר - יש לה צער.
התחילו עבדיה להביא בחשאי.

(פסחים נו.)

הגמרא מבארת את הבסיס לחשד של יעקב אבינו שנמצא
פסול בזרעו. מלבד העובדה שרוח הקודש הסתלקה ממנו,
הוא חשש שיקרה לו מה שקרה לאביו ולסבו, שחלק מזרעם
לא המשיך בדרכם, אך קריאת "שמע ישראל" של הבנים
הניחה את דעתו שאין פסול בזרעו.

בהמשך מתלבטת הגמרא בעניין אמירת "ברוך שם כבוד
מלכותו" לדורות. מצד אחד לא צריך לאומרו, משום
שבניגוד לפסוק "שמע ישראל", המופיע בספר דברים, "ברוך
שם כבוד מלכותו" לא מופיע בתורה; מצד שני, הביטוי
נאמר על ידי יעקב אבינו (על פי המסורת). למסקנה מציעה
הגמרא פשרה: לומר "ברוך שם כבוד מלכותו" אך בלחש.
כדי להבהיר את הפשרה מביאה הגמרא משל לבת מלך
שהתאוותה למאכל בזוי, והדבר העמיד אותה בבעיה: אם
תבקש לאוכלו - היא תתבזה, ואם לא תבקש - תצטער.
עבדיה מצאו פשרה, והביאו לה את אותו המאכל בחשאי.
דברי הגמרא הללו מצריכים ביאור נרחב. ראשית, יש להבין
את ספק הגמרא בעניין אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו" -
מה בכך שהוא לא מוזכר בתורה. שנית, יש להבין מדוע
אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו" מושווית למאכל בזוי.

ב. "שמע ישראל" ו"ברוך שם" - יחוד עליון ויחוד תחתון

דברי הזוהר על "שמע ישראל" ו"ברוך שם"

הבנת היחס בין האמירות "שמע ישראל" ו"ברוך שם כבוד
מלכותו", היא אחת הסוגיות העמוקות והרחבות בעולם
החסידות.⁴ בבסיס הדיון עומדים דברי הזוהר:

"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" - יחודא
דלתתא; יחודא עלאה - "שמע ישראל", ה' אלוקינו ה'
אחד" (דברים, ו', ד).

(זוהר, כרך א [בראשית], פרשת בראשית, יח:).

"שמע ישראל" הוא "יחודא עלאה", כלומר היחוד העליון,
ו"ברוך שם" הוא "יחודא דלתתא", היחוד התחתון. בשורות
הבאות ננסה לגעת במושגים "יחודא עלאה" ו"יחודא
דלתתא", ולהבין לאורם את משמעות המדרש והסוגיה
בפסחים.

יחוד עליון ויחוד תחתון

א. כינוס יעקב את בניו בתורה ובחז"ל

ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם את
אשר יקרא אתכם באחרית הימים.

הקבצו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם.

(בראשית, מ"ט, א - ב.)

לפני פטירתו, יעקב אבינו מכנס את בניו. מלשון הפסוקים -
"האספו" ו"הקבצו" - נראה שבמוקד ההזמנה עומד עניין
ההתאספות והכינוס, וצריך להבין מדוע מדגיש יעקב אבינו
את הנושא של האספה והכינוס. בהמשך הפסוקים פונה
יעקב אבינו לכל אחד מהבנים בנפרד במסר אישי, ואם כן
השאלה מתגברת - מדוע היה צורך לכנס את כולם יחד, אם
דבריו של יעקב מופנים לכל אחד מהבנים בנפרד?

בהמשך נשוב לשאלות הללו, אך קודם לכן נעסוק בדברי
חז"ל על הפסוקים. הבסיס לדברי הגמרא שנביא בהמשך
הוא המדרש (בראשית רבה, ויחי, צ"ח, ג) לפיו כאשר יעקב
אבינו כנס את בניו הם אמרו לו "שמע ישראל, ה' אלוקינו
ה' אחד" (דברים, ו', ד), והוא ענה להם "ברוך שם כבוד
מלכותו לעולם ועד":

ואנן מאי טעמא אמרינן ליה? כדדריש רבי שמעון
בן לקיש, דאמר רבי שמעון בן לקיש: "ויקרא יעקב
אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם" (בראשית מ"ט,
א). ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה
ממנו שכינה. אמר: שמא חס ושלום יש במטתי
פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק
שיצא ממנו עשו. אמרו לו בניו: "שמע ישראל ה'
אלוקינו ה' אחד" (דברים, ו', ד). אמרו: כשם שאין
בלבך אלא אחד - כך אין בלבנו אלא אחד. באותה
שעה פתח יעקב אבינו ואמר: "ברוך שם כבוד
מלכותו לעולם ועד".

אמרי רבנן: היכי נעביד? נאמרוהו - לא אמרו משה
רבינו, לא נאמרוהו - אמרו יעקב². התקינו שיהו
אומרים אותו בחשאי. אמר רבי יצחק, אמרי דבי רבי

1 מדוע אנו אומרים "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" בקריאת
שמע.

2 תרגום חופשי:

איך נעשה? נאמר אותו (את הביטוי "ברוך שם כבוד מלכותו
לעולם ועד") - והרי לא אמרו משה רבינו (כלומר הוא לא
מופיע בהמשך לפסוק "שמע ישראל")? לא נאמר אותו - והרי
אמר אותו יעקב?

3 מאכל בזוי, שאינו ראוי לבת מלך.

4 האדמו"ר הזקן הקדיש חיבור מיוחד לעיסוק בסוגיה זו - "שער היחוד
והאמונה", הנדפס בתוך ספר התניא.

הסבר ר' צדוק לזוהר ולדברי חז"ל

הדברים יתלבנו לאור תורה של ר' צדוק הכהן מלובלין:

וזהו ענין היחוד שאמרו השבטים ליעקב כשם שאין בלבך אלא אחד וכו' (פסחים נו). שאף שאנו נפשות חלוקים הכל אינו אלא אחד וקומה שלימה. ועל זה אמר יעקב ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד, שהוא יחודא תתאה מצד מדת מלכותו, שאין מלך בלא עם, שהוא ריבוי נפרדים, ומכל מקום הכל עם אחד מצד השתעבדותם למלך. אבל משה לא אמרו, דמשה מלאו יעקב מלבר⁵ (תיקוני זוהר, תיקון י"ג), מצד הפנימיות הוא רק יחודא עילאה, דהיינו יחוד הגמור שאין עוד מלבדו כלל. אבל מצד החיצונית דיש ברואים נפרדים אלא שמכיר שמכל מקום פנימיותם אחד, זהו יחודא תתאה של יעקב, מצד התפשטותו של זרעו אחריו. וזהו ציקי קדירה שהריחה בת מלך (פסחים שם), דהיינו שהשם יתברך נהנה מזה, אף על פי שלאמרו יש גנאי, שנראה כאילו יש נפרדין, מכל מקום עיקר כבוד מלך בזה ומביאין בחשאי. וזהו עיקר היהדות, שצריך לומר פעמיים בכל יום תמיד, דזהו עיקר שורש היהדות מה שיש בו נקודה זה שבלב, שדבוק בה בהשם יתברך ובה מכיר יחודו האמיתי.

(רסיסי לילה, אות מ').

שני המושגים, הייחוד העליון (עלאה) והייחוד התחתון (דלתתא) עוסקים בתיאור היחס שבין אלוקים והעולם. הנחת המוצא היא שאלוקים מחיה ומקיים את העולם בכל רגע ורגע, והבריאה היא תהליך מתמיד ולא אירוע חד פעמי. מנקודת המבט של הייחוד העליון, העולם נכלל באלוקים ומתבטל בו. תפיסת הייחוד העליון היא ש"אין עוד מלבדו", וממילא העולם מאבד את קיומו באלוקות האין סופית. במובן מסוים הייחוד העליון מבטא את תפיסת האלוקות שקודם ומעבר לבריאת העולם. לעומתה, תפיסת הייחוד התחתון באה מתוך העולם ומייחדת את אלוקים עם העולם. הייחוד התחתון אינו מבטל את העולם לאלוקים, אלא מתמקד בתנועה ההפוכה - המשכת האלוקות לתוך העולם. העולם מקבל מעמד עצמאי מתוך אמונה שהוא יצירה אלוקית. "שמע ישראל" מבטא את הייחוד העליון, שמבחינתו ה' אחד ואין עוד מלבדו. "ברוך שם כבוד מלכותו" מבטא את הייחוד התחתון, שהרי הביטוי "כבוד מלכותו" מתייחס לאלוקים כמלך העולם, ומלכות תלויה בקיום העם, בבחינת "אין מלך בלא עם".⁶

במעמד הפרידה של יעקב מבניו, מקנן בלבו החשש שבניו נמצאים בעולם הפירוד. כל אחד מהם עומד לעצמו עם כוחותיו המיוחדים ואופיו המיוחד, והם אינם מאוחדים בביטול לרצון ה' בבחינת הייחוד העליון. אמירת "שמע

ישראל" על ידי בני יעקב מבטאת את הזיקה שלהם לאמונת הייחוד העליון. משמעות הדבר היא שיש בהם נקודת ביטול גמורה, שמבחינתה הם אינם שבטים נפרדים אלא כוח אחד ומאוחד, שבטל לגמרי לרצון השם. בתגובה אמר יעקב אבינו "ברוך שם כבוד", אמירה המבטאת את ההבנה שהשונות והייחוד לא יוצרים פירוד, אלא מגלים בצורות שונות את נקודת האחדות.

את העובדה שבתורה לא נאמר "ברוך שם כבוד מלכותו" מסביר ר' צדוק לאור העקרונות האמורים. משה רבנו, אדון הנביאים, חי בתודעת הייחוד העליון, בבחינת "שמע ישראל", ולכן בתורה, שנכתבה על ידי משה, נאמר "שמע ישראל" ולא נאמר "ברוך שם כבוד מלכותו".

גם את המשל של בת המלך מבאר ר' צדוק לאור האמור. אמירת "ברוך שם כבוד מלכותו" נמשלת למאכל בזוי כיוון שהיא ממעטת בייחוד הבורא ומביטה על אלוקים מתוך הפרספקטיבה של העולם. מצד שני, הדרך היחידה לקשר עם אלוקים בתוך מסגרת החיים בעולם הזה צריכה לעבור דרך הייחוד התחתון. לכן, הפשרה היא שאומרים "ברוך שם כבוד מלכותו", כי לא ניתן לוותר על הייחוד התחתון; אבל אומרים זאת בלחש, משום שיש בכך גנאי לאלוקים שמתואר מתוך נקודת המבט האנושית.

הסבר הקושי בפסוקים על פי ר' צדוק

אם נמשיך את קו המחשבה של ר' צדוק, נוכל לחזור וליישב את הקושי שהזכרנו בתחילת הדברים (שמצד אחד יעקב אבינו מדגיש את חשיבות הכינוס, אך מצד שני תוכן הדברים נושא אופי פרטי לכל אחד מהבנים בנפרד). לאור האמור, נוכל לסכם שכינוס הבנים הוא עניין עקרוני עבור יעקב אבינו: חשוב לו לחדד לבניו קודם מותו את עקרונות האחדות. האחדות איננה רק מערכת יחסים תקינה, אלא היא תנאי לשותפות במגמה הכוללת לפעול לשם שמים. אותה אחדות לא באה לבטל את הייחודיות והשונות בין הבנים, אלא לכוון את כולם למוקד אחד, שמתוכו כולם יוצאים ואליו הם שבים. קריאת "שמע ישראל" על ידי האחים הוכיחה ליעקב אבינו שהמסר אכן נקלט. רק לאחר שנקודת האחדות הובהרה, יעקב אבינו עבר לטפל באופן פרטי בכל אחד מהבנים בהעברת המסר המתאים והמיוחד לכל אחד מצד עצמו, בהתאם לתכונות אופיו ודרכי התנהגותו. לכן, בפתח הדברים מופיעה הדגשת חשיבות הכינוס, ולאחר מכן יעקב אבינו עובר להתייחסות פרטנית לבנים.

הסבר ר' שמחה בונם לפסוקים

הרעיון של ר' צדוק מנוסח בצורה בהירה בתורה של ר' שמחה בונם מפשיסחא:

"וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם איש אשר כברכתו בירך אותם" (בראשית, מ"ט כח). כי שורש העבודה - נקודה אחת. והיא נקראת "זאת". אף על פי כן יתחלפו צורת העבודות כפי מחצבת הנשמות

5 משה מבפנים יעקב מבחוץ.

6 זו כוונת הפייטן ב"אדון עולם" בשורה "לעת נעשה בחפצו כל אזי מלך שמו נקרא": רק לאחר הבריאה ה' נקרא מלך העולם.

אשר מהם חצובות. וזה "וזאת" - כללא דכל דרגין;⁷
"דיבר להם אביהם" - וידבר הוא מלשון הנהגה,
והוא בכלל אשר נתן להם; אולם, בפרט, "איש
כברכתו", מלשון בריכה⁸; "אשר בירך" - משם בירך
אותם.

(קול שמחה, פרשת ויחי, אות י"ג).

ר' שמחה בונם מסביר את הכפילות פסוק החתימה של
ברכות יעקב לבניו:

כָּל אֱלֹהֵי שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל שְׁנַיִם עָשָׂר וְזֹאת אֲשֶׁר דִּבֶּר
לָהֶם אֲבִיהֶם וַיְבָרֶךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר כְּבָרְכְתוּ בְרַךְ
אֹתָם.

(בראשית, מ"ט, כח).

בתחילה נאמר "וזאת אשר דבר להם אביהם", ובהמשך
"ויברך אותם איש אשר כברכתו ברך אתם", והכפילות
תמוהה. ר' שמחה בונם מסביר ששני חלקי הפסוק
מתייחסים לשתי אמירות של יעקב אבינו לבניו לפני
פטירתו. אמירה אחת היא "וזאת אשר דבר", שמובנה
נקודה אחת מוגדרת, המשותפת לכולם ומנהיגה אותם
יחדיו. אמירה שנייה היא "איש כברכתו ברך אתם", שהיא
ברכה מיוחדת לכל אחד ואחד, על פי שורשו המיוחד.

כפי שנאמר במדרש, גם כיום בשעה שאנו קוראים פעמיים
ביום קריאת שמע, אנו מצהירים על כך שמתחת ובעומק
השונות והייחודיות של כל אחד ואחד, כולנו מאוחדים
סביב מרכז אחד והוא ה' אלוהינו ה' אחד.

* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולנחמיה רענן, תשע"ב *
* נערך על ידי צוות בית המדרש הוירטואלי *

* בית המדרש הוירטואלי (V.B.M) ע"ש ישראל קושיצקי שליח *
* ישיבת הר עציון *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* *
* משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *

7 כלל של כל הדרגות.

8 המושגים "וזאת" ו"בריכה" הם כינויים קבליים לספירת המלכות
(עיינו ב"שערי אורה" לר"י ג'יקטליה, שער א'). נראה שר' שמחה בונם
מבחין בין בחינת "וזאת", שהיא נקודת האחדות של המלכות, לכינוי
"בריכה", שמבטא את בחינת הפירוד של המלכות. ואכמ"ל.